

nen en vrouwen voor vergelijkbare arbeid, van invloed zijn op samenstelling van de beroepsbevolking? Zal de onvermijdelijk optredende specialisatie in de aangesloten landen op uiteenlopend gebied, gepaard gaande met de achteruitgang van de ene industrietak en de vooruitgang van een andere, grote gevolgen hebben voor de verplaatsing van arbeidskrachten of de herscholing, met alle sociale conflict-mogelijkheden van dien?

Wat dit laatste betreft is de paragraaf in het ontwerp-verdrag van belang die beoogt te komen tot een Europees Fonds voor Herscholing en Verplaatsing van arbeidskrachten. Het doel hiervan is om de mogelijkheden ter verkrijging van werk te vergroten en met name is in deze paragraaf de mogelijkheid neergelegd van een bijdrage van de helft van de kosten bij herscholing, verhuizing en wachtgeld bij omstelling van een onderneming.

Dat deze clausules reeds aanstonds in het ontwerp-verdrag zijn opgenomen wijst op de grote mate van dynamiek die men algemeen van de inwerkingstelling van de Euromarkt verwacht. In de overgangsperiode dienen de gevolgen van elke stap dan ook nauwlettend te worden bestudeerd, ook door sociologen.

A. H. P.

ROLLENSPEL ALS METHODE VAN ONDERZOEK

Na een periode van experimenten in Wenen, waarin hij de therapeutische werking van het dramatiseren ontdekte, heeft de psychiater Moreno in de Verenigde Staten een aantal verdere mogelijkheden ontwikkeld van het dramatiseren, waaronder met name training en onderzoek van belang gebleken zijn.

Uit ervaringen, zowel met trainingssituaties als in onderzoekssituaties, blijkt dat het rollenspel een waardevol hulpmiddel kan zijn om een inzicht te verkrijgen in problemen, verbonden aan tussenmenselijke verhoudingen in kleine groepen. Bij verbale weergave werd het bezwaar ondervonden dat veel subtiele schakeringen in de onderlinge verhoudingen moeilijk onder woorden zijn te brengen en daardoor nauwelijks communicabel. Dit geldt met name de gevoelsmatige beleving van dergelijke situaties. Rollenspel leent zich waarschijnlijk beter dan welke andere onderzoeksmethode tot een „communication of feelings.”

Het interview stuit nogal eens op moeilijkheden, waar de interviewee slecht verbaliseert, of een gering aantal woorden tot zijn/haar beschikking heeft. Voor bepaalde terreinen van onderzoek kan hier het rollenspel aan het arsenaal van onderzoeksmethoden worden toegevoegd. Met name waar het onderzoek betref van micro-sociologische situaties bewees het rollenspel een goede dienst: d.m.v. dramatiserende uitbeelding werd een nauwkeurig inzicht verkregen in sociale situaties waaraan de spelers deelnamen (m.n. arbeids- en gezinssituaties).

Om deze gegevens te verkrijgen is een nauwkeurige spelwaarneming voorwaarde. Deze waarneming kan min of meer gesystematiseerd worden, al naar de aard van het te onderzoeken object en de wijze van verwer-

king van deze gegevens. Hoewel tal van bezwaren verbonden zijn aan de situatie waarin de onderzoeker gelijktijdig het spel leidt en de waarneming verricht, bleek dit toch mogelijk. Met name waar het „field-research” betreft is het vaak bezwaarlijk nog een aparte waarnemer (-s) in te schakelen.

De methoden van waarneming die werden gebruikt vormden een samenstel van categorieën ontleend aan Bales ¹⁾, aan de publicatie van het Nederlands Instituut voor Personeelsleiding „Het Gespreksdiagram” ²⁾ en zelf ingebrachte categorieën. Gespreksverslagen bleken van het meeste belang. Hierbij werd een aantal keren de bandrecorder ingeschakeld. Van weerstanden, zoals soms vermeld werden bij het gebruik van de bandrecorder, is niet gebleken. Al naar de data die men wenst te verkrijgen zal de observatie-wijze uiteraard een andere zijn.

Het spelen van tussenmenselijke verhoudingen brengt een aantal gevaren met zich, juist waar het hier een methode betreft die poogt te komen tot een „communication of feelings”; wordt de grens van rollenspel naar „rollen-ernst” overschreden, dan dreigen de loskomende emoties de spelleider uit de hand te lopen. Op verschillende wijze is dit gevaar te beperken, o.m. door de onderzoeker reeds tevoren — bv. door participant observation — kennis te laten opdoen over de te spelen situatie en de relatie van de spelers onderling, zowel als t.a.v. de te spelen situatie. Evenwel, algeheel zeker hiervan is men nooit, reden waarom psychologische bekwaamheid van de onderzoeker/spelleider conditie dient te zijn voor het toepassen van deze trainings- en onderzoeksmethode. Wordt de gespeelde situatie ernst en komt zo een conflict tussen de aanwezige spelers onderling tot uitdrukking, dan is sprake van een socio-drama. Met het oog op de sociatrische betekenis hiervan kan men een dergelijke situatie scheppen. Hier dus, is niet meer sprake van „spel” maar wordt „werkelijkheid” gedramatiseerd, waaraan de aanwezigen deel hebben.

Gering, maar niet ondenkbaar, is de mogelijkheid dat niet een binnen de kring van aanwezigen levend-latent-conflict tot uitdrukking komt, maar dat een persoonlijk probleem van een der aanwezigen onverwacht tot uitdrukking komt. Op dit moment wordt de grens naar het psychodramatische overschreden. (Carp). Gezien de beschikbare ruimte en het ontbreken van eigen materiaal hierover, laten wij dit probleem verder rusten.

Een ander gevaar, is dat de grens van onderzoek-situatie overschreden wordt naar de scherts-situatie. In dit geval kan het spel — hoeveel functies het overigens ook dan nog mag hebben — niet meer wezenlijk bijdragen tot onze kennis van een bepaalde sociale werkelijkheid. Vaak bestaat in een groep te onderzoeken personen of trainers de neiging over te gaan tot het schertsmatige uit onzekerheid tegenover de onbekende onderzoek-situatie. Dit kan de onderzoeker of trainer er op wijzen dat onvoldoende introductie heeft plaats gevonden op deze faze van onderzoek. Ter vermijding van deze ongewenste situatie is het noodzakelijk de proefopstelling en voorbereiding goed voor te bereiden. Naast mondelinge introductie kunnen film e.d. van veel nut zijn. Het geven van een „case” kan eveneens een zeer natuurlijke aanloop zijn tot de rollenspel-situatie. De beste ervaringen werden opgedaan door eerst na een algemene discussie over te gaan tot het rollenspel ³⁾.

Het is duidelijk dat naast goede introductie en zorgvuldige waarneming,

het tenslotte de spel-evaluatie, in gesprek met spelers en andere aanwezigen is die ons de resultaten van onderzoek opleveren. Een evaluatie waarbij de opzet is, niet alleen het expliciet waarneembare gedrag nader te bezien, maar vooral juist de motiveringen, belevingen en attitudes — een amerikaans handboek spreekt van „to get the deeper feelings out” — impliciet aan deze gedragingen te leren kennen.

Rollenspel leent zich voor onderzoek van tal van sociale situaties waarbij deze methode — blijkens eigen ervaring — functioneert naast andere methoden van onderzoek, waaronder met name de discussie-methoden ⁴⁾ een belangrijke plaats innemen: dit spreekt al heel duidelijk bij de bespreking na het spel, de „evaluatie.”

Zonder hier reeds te kunnen ingaan op de resultaten van de onderzoeken, waarbij het rollenspel werd gebruikt, kan wel als een altijd weer met name de spelers frapperend resultaat genoemd worden hoe talrijk de deficiencies in de communicatie zijn. Deficiencies die niet slechts blijken op te treden in de spelsituatie, maar in veel groter mate in de realiteit waarvan het spel een analogon was. Verschillende malen werd een onderzoek ingesteld naar een sociale situatie, die in werkelijkheid reeds gepasseerd, niet leidde tot het beoogde resultaat. Tijdens een spel met deze werkelijkheid als punt van uitgang, werd het mogelijk — weer met name in de nabespreking — de situatie te verhelderen, nader te analyseren en inzicht te verwerven in de deficiencies.

Literatuur:

J. L. Moreno: *Psychodrama*, New York 1946.

- 1) Robert F. Bales: *Interaction Process Analysis, a method for the study of small groups*, Cambridge: Addison Wesley Press Inc. 1950.
- 2) *Mededelingen van het Ned. Inst. v. Personeelsleiding*, februari 1954
- 3) Prof. Dr. A. E. D. E. Carp: *Psychodrama*, Amsterdam 1949.
- 4) Prof. Dr. H. A. Hutte: *Vorming van Volwassenen door creatief Spel*, Purmerend 1956.
idem: Het Groepsinterview als methode van onderzoek inzake Arbeidsconflicten, *Mens en Onderneming*, Jrg. VI. afd. 4, juli 1952.
Voor nadere beschrijving van spelregels, spelopzet e.d., zie ook C. F. Wieringa: Wat is Rollenspel, in *Volksopvoeding*, mei/juni 1957.